

Ölümünün 50.Yılında Memduh Şevket Esendal

M. Rıza Bekin
Türk Yurdu

Ben bu büyük insan, Memduh Şevket Esendal'ı, henüz 12 yaşında iken, 1937 yılında Afganistan'ın Kabil kentinde tanıdım. Sonraları Beybaba diyebilecek kadar, yakınlığı, sevgisini ve güvenini kazanmak mutluluğuna eriştim. Bu benim yaşamımdaki en mutlu olaylardan biridir.

Eniştem olan, Doğu Türkistan milli mücahitlerinden Hoten Emiri Mehmet Emin Buğra, Doğu Türkistan'ın kurtuluş mücadelesini sürdürmek için Afganistan'a (başkent Kabil'e) gelmiş ve burada Memduh Şevket Esendal'la tanışmıştı. Mehmet Emin Buğra Kabil'e geldikten sonra, Doğu Türkistan ile ilgili mücadelesini yayın yolu ile sürdürmeye karar vermişti. Bu arada Doğu Türkistan'a ileride hizmet edebilecek nitelikte gençler yetiştirilmesini ön plâna almıştı. Hindistan ve diğer ülkelerden seçilen ve benim de içinde bulunduğum dokuz Doğu Türkistanlı öğrenciyi bu amaç ile Kabil'e getirmişti. Çok kısıtlı mali imkânları olmasına rağmen, Mehmet Emin Buğra büyük fedakârlıklarda bulunarak bu öğrencileri Afgan okullarına yerleştirmiştir.

O sıralarda Memduh Şevket Esendal, Türkiye'nin Kabil büyükelçisidir. M. Emin Buğra ile irtibatı eski olacak ki, gelir gelmez dostluk kurmuşlardı. Bir gün beni Esendal'a götürdü ve Esendal'a takdim etti. Benim gibi dokuz öğrencinin daha olduğunu söyledi. Bu öğrencilerin bir kısmını da elçiliğe çağırarak teker teker ilgilendi. Daha sonra sık sık ziyaretlerine gittim. Daha çok benimle ilgileniyordu. Bunda Mehmet Emin Buğra'nın eniştem olmasının rolü olmuştur sanırım.

Esendal çok sevecen ve cana yakın bir insandı. Büyükle büyük, çocukla çocuk olurdu. Bir gün yeğenim Mehmet Yunus Buğra ile birlikte gittiğimizde bize Namık Kemal'in vatan sevgisi ile ilgili şiirlerini okudu. Bizim anlayabileceğimiz şekilde şiirlerini kağıda yazdı ve bize "bunları okuyun" dedi.

Esendal'ın bu ilgisi milli benliğimizi kazanmak, kim olduğumuz öğretmek hedefini güdüyordu. Bir gün İstiklâl Marşı'nı ilk iki beytini yazıp vermişti. Ezberletti. Hem de makam ile ezberletti. Hatta Cuma günleri elçilikte Türk bayrağı çekilirken, bazen merasime çağırır, o havayı bize teneffüs ettirirdi.

Atatürk'ün nutkundan devamlı parçalar okurdu. Doğu Türkistan'a ve Türklüğe faydalı olacakların ancak, Türkiye'de yetişebileceklerini söylerdi bizlere. Ayrıca haftada

bir gün M. Emin Buğra ile birlikte Esendal'ın ziyaretine giderdik. Geceleri sohbet toplantıları olurdu. Geceleri elçiliğe gemici feneri ile yürüyerek giderdik. O sıralar Kabil'de sıkıyönetim gibi bir yönetim vardı. Akşam bir yere çıkan kişinin elinde gemici feneri olacak ve tek kişi çıkmayacak gibi bir şart vardı. Mehmet Emin Buğra'yı elçiliğe ben götürürdüm. Sohbet, sabahlara kadar sürerdi. Ben de yandaki odaya girer, onların konuşmalarına kulak verirken, uyuklardım. Böylece birçok sohbetleri izleme imkânı elde ettim. Yaşım küçük olmasına rağmen, konuşulanları dinleyerek bunlardan bir mana çıkarma gayreti içinde oldum.

Esendal, Türk lehçelerine vakıf bir insandı. Konuşulanları anlayabiliyordu. Türklükle ilgili bütün konularda fikir alış-verişinde bulunuyorlardı. Çin meselesi, Doğu Türkistan Türklerinin sorunları dile getiriliyordu. Esendal her zaman bizlerin Türkiye'de okuyup yetişmemizi söylerdi. Mehmet Emin Buğra'nın da niyeti bu yönde idi. Japonlar da bizi okutmak istiyordu. Ancak, Mehmet Emin Buğra milli ve dini benliği ile Doğu Türkistan'a hizmet edebilecek insanların ancak, Türkiye'de yetişeceğine inanıyordu. Bu duygu ve talebini bir gün Esendal'a anlattı. Bunun üzerine Esendal konuyu hemen Ankara'ya iletmış ve olumlu cevap gelmişti. Bu haber, sevinç ve coşku ile karşılandı, kutlandı. Memduh Şevket Bey, beni ve halazadem Niyazi Mehmet (Hekimler)'i yol paralarımızı da vererek Ankara'ya yolcu etti. Biz önce Hindistan'a geçtik. Buradan Mehmet Emin Buğra'nın tespit ettiği iki öğrenci daha vardı. Birisi Mehmet Ömer, diğeri ise Seracettin idi. Bunları da alarak Türkiye'ye doğru yola çıktık. İslahiye'den itibaren resmi makamlar; vali, kaymakam bizlerle ilgilendi ve Ankara'ya geldik. Genel Kurmay Başkanlığına giderek elimizdeki yazıları sunduk. Genel Kurmay bizi Konya Askeri Ortaokuluna gönderdi. Okulda büyük bir ilgi ve sevgi ile karşılandık.

Gerçek Türkçü, milliyetçi, inkılâpçı büyük devlet adamı Memduh Şevket Esendal; daha çok edebi yönü ve usta hikâyeciliği ile tanınmıştır. Bakü, Tahran ve Kabil'deki faaliyetleri ve özellikle onun Türklüğe hizmetleri hakkında bilgi eksikliği vardır.

Esendal'ın milli konulardaki hassasiyeti, Rusça ve Farsça bilmesi ve Türk lehçelerine vakıf olması gibi nitelikleri; onun Atatürk tarafından bu önemli yerlere atanmasına amil olmuştur sanırım. Bilindiği üzere Atatürk Türklük ve Türk Dünyası ile daha yüzbaşı iken ilgilenmeye başlamıştır.

Atatürk'ün Aralık 1920'de Fevzi Paşa'ya yazdığı bir mektup var. Bu mektubun içeriğine bakıldığında, Atatürk'ün, daha İnönü muharebelerine girmeden önce Türk Dünyası ile çok yakından ilgilendiğini görmekteyiz. Türkistan'a ileride nasıl yardım yapılacağı, sorunları ile ne şekilde ilgilenileceği hakkında fikirler ileri sürmüştür. Atatürk

Afganistan'a ayrı bir önem vermiştir. Atatürk'ün bu mektubu 36 nolu yazı olarak kayıtlarda vardır.

İşte Atatürk 1920'lerdeki bu mektup yer alan o diyarlara ait plân, düşünce ve görüşlerini, 1930'lu yıllarda Memduh Şevket Esendal gibi bir bilgin, değerli bir diplomat ve idealist bir Türkçüyü görevlendirmek sureti ile gerçekleştirme imkânını aramıştır.

Esendal, Afganistan'da iken, Hazarelerle yakın temas içinde olmuştur. Çünkü, Hazarelerin Türk aslında olduğu fikrini onlara aşılama gayreti içindeydi. Bir gün beni de yanına alarak Kabil'in dışına yürüyüşe çıkmıştı. Konuşa konuşa giderken, bir yerde birkaç Hazare gördü. Hemen onların yanına gittik. Onlarla konuştuk, yakın alâka gösterdi. Hatta onlardan biri hasta imiş, ona "Türk elçiliğine gel, tedavi ettirelim." dedi. Daha sonra elçiliğe gelen bu kişiyi tedavi ettirdi.

Esendal, her vesile ile Hazarelere kendilerinin Türk kökenli olduklarını, Cengiz Han zamanında buralara geldiklerini, aynı ırktan, aynı kandan olduğumuzu anlatırdı. Bazen, bazı Hazareler Türk Elçiliğine gelerek Esendal'a dertlerini anlatır ve onun tavsiyelerini alırlardı.

O yıllarda Rusların Afgan Hükümetine büyük baskıları vardı. Türk cumhuriyetlerindeki soydaşlarımız (özellikle Özbekistan ve Türkmenistan'dan) büyük kitleler halinde kaçarak Afganistan'a sığınıyorlardı. Komünist zulmünden kaçan bu kardeşlerimiz sınıra yakın bir bölgede bekletilmişlerdi. Moskova, bunların iadesini talep etmiş, Afgan Hükümetinden olayı öğrenen Esendal, durumu derhâl Ankara'ya bildiriyor ve akabinde Başbakan Serdar Haşim Han'a giderek bu konu hakkında görüş alışverişinde bulunuyor. Bizzat şahit olduğum bir sohbet, edindiğim bilgilere göre, bu soydaşlarımızın Ruslara iade edilmemesi ricasında bulunmuştur. Bu insanların yetenekli, tahsilli, tüccar ve çiftçi olduklarını ve gelecekte bu insanların Afganistan'ın gelişmesine büyük katkılar sağlayabileceğini ifade ederek, bu kardeşlerimizin Afganistan'ın kuzeyindeki Kunduz bölgesinde iskân edilmelerini sağlamıştır.

Esendal, yıllar sonra bu fikirlerinde haklı çıkmıştır. Kunduz bölgesi bu çalışkan ve yetenekli insanlar sayesinde ekonomik açıdan canlanmıştır. Dünyaca meşhur astragan kürk üretimi bu sığınmacı Türkler sayesinde gelişmiş ve Afganistan'ın başlıca ihraç ürünü olmuştur.

Memduh Şevket Esendal, Sovyetlerden kaçarak Afganistan'a sığınan Türklerin kuzey bölgesine yerleşmelerini sağlamakla bu bölgede Güney Türkistan'ın doğmasına vesile olmuştur.

Afgan Türklerinden olup, askeri okullarda öğrenim görmekte olan bu Özbek ve Türkmen öğrencilerin Kabil'deki askeri okullardan çıkarılmaları, kayıtlarının silinmesi için, Moskova, Afgan Hükümetine baskı yapmış, nota vermiştir. Baskılara dayanamayan Afgan Hükümeti bu Türk kökenli öğrencileri okullardan atmıştır. Bu öğrencilerin büyük bölümü Esendal tarafından Türkiye'ye gönderilmiştir. Bu öğrencilerin çoğu albay rütbesine kadar yükselmiş, bir kısmı diğer üniversitelere geçiş yaparak profesör ve doktor olmuşlardır. Örneğin; Türkmen aşiret reislerinden birinin oğlu olan Nizamettin Alatlı, Harp Okulunda okumuş, topçu subayı olarak Türk ordusunda uzun yıllar hizmet etmiş, albaylıktan emekli olmuştur.

Esendal, Türklüğü alâkadar eden, bölgesel sorunları çok yakından takip ediyordu. Afganistan'daki Türk etnik gruplarla ilgilendiği gibi, bugünkü Türkistan Cumhuriyetlerinin ve Doğu Türkistan'ın meseleleri ile yakından ilgilenmiştir.

Bölgedeki aşiret reisleri ile görüşür, onların dert ve problemlerini dinler ve çareler arar, onlara yol gösterirdi. O sıralarda Kabil'de bulunan ve Sovyetler Birliği'nden gelen birçok bilim adamı ve siyasilere sohbet toplantıları düzenler, Türklük hakkındaki fikirlerini aşıları. Bölgenin ileri gelen insanlarını dünya siyasi gelişmeleri hakkında bilgilendirirdi.

Esendal, bu çalışmaları ile bölgedeki Türklerin âdeta fikir babası olmuştur. Türk-Afgan ilişkilerini en üst düzeye çıkarmıştır.

Esendal şairlerle, edebiyatçılarla yakından ilgilenirdi. Onlara vatan duygusunun önemi hakkında örnekler verir, vatan için şiirler ve hikâyeler yazmalarını isterdi. Sohbetlerde özellikle vatan duygusu ile ilgili şiirler okur, tercüme eder ve açıklamalarda bulunurdu. Hatta okuduğu şiirlerde beğenmediği satırları, mısraları dahi, böyle olsaydı, daha iyi olurdu diye düzeltirdi. Bu konuda şahit olduğum bir sohbeti aktarmak istiyorum:

Esendal'ın sohbet toplantılarının birinde Mehmet Emin Buğra'nın yanında çalışan Muhammed Kasım adlı bir Türkistanlı şair vardı. Esendal bu kişiye Namık Kemal'den şiirler okuyor, açıklamalarda bulunuyordu.

Namık Kemal'in;

“Cihangirane BİR devlet çıkardık bir aşiretten...”

mısrasını okuduktan sonra, bu mısranın;

“Cihangirane BİN devlet çıkardık BİN aşiretten”

şeklinde olması gerektiğini sebep ve örnekleri ile anlatmıştı.

Esendal, Kabil'de devamlı Türk kökenli boylarla görüşürdü. Türkmen, Özbek ve Hazerelerle konuşur, çeşitli konularda sohbet ederdi. Bu sohbetlerde konuşmalar arasında

ilginç kelimeleri not alır ve toplardı. Türkçe kelimeleri onlara izah eder, Türkçe karşılıklarının ne olduğunu öğrenir, yanında taşıdığı defterine kaydedirdi. Daha sonra bu notları Türk Dil Kurumuna teslim ettiğini öğrendim.

Esendal, bu çalışması ile, Türk dilinin unutulmuş güzelliklerini ortaya çıkarma gayreti içinde olmuştur. Arapça ve Farsça kelimelerin esas Türkçe karşılıklarını bulma arayışı içinde olmuştur. Esendal güzel öz Türkçe'nin Orta Asya'da yaşadığına inanmıştır.

Esendal âdeta Kaşgarlı Mahmut gibi her Türk boyunu ayrı ayrı tahlil ediyordu. Her boyun karakterini, kültürünü, folklorunu, inançlarını ve hatta konuştukları müşterek kelimeleri kaydediyor, ortak özellikleri bulmaya çalışıyordu. Bunlarla ilgili notlar alıyordu. Bizzat şahit olduğum bu tahlil notları ölümünden sonra maalesef bulunamadı. Bu notların hazırlanmasında Mehmet Emin Buğra'nın da katkısı olmuştur.

Esendal, M.Emin Buğra'nın yakın dostuydu. Onu sever, sayar ve kardeşi gibi görürdü. Türklük dünyası ile ilgili fikirlerini ona aktırırdı. Buğra, dünyadaki siyasi durumu ve gelişmeleri Esendal'dan öğreniyordu. O dönemde Doğu Türkistan'da karışıklık vardı. Çin'e karşı bağımsızlık savaşı veriliyordu. Bu bakımdan Esendal, bu Türk bölgesindeki olayları çok yakından takip ediyordu. O yıllarda Doğu Türkistan'da bulunan birkaç Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı eğitimciden (subay, doktor) ve Kaşgar'a gidip gelen güvenilir Özbek, Uygur tacirlerden yararlanmış ve bir istihbarat birimi oluşturmuştu.

Bir gün okul dönüşü sefarete gelmiştim. Esendal, o gün bana "Otur bakalım, bir mektup var. Sana göstereceğim." dedi ve mektubu bana gösterdi. Arap harfleri ile yazılmış Uygur Türkçesiydi mektup. Mektupta bir yeri işaret etmiş, bana göstererek "bu ne? diye sordu. Kaşgar'da ahval topalang yazılıydı işaretlediği yerde. Mektupta yazılanları anlamış ama, topalanag kelimesinin anlamını çözememişti. Esendal. "Ben mektubu M. Emin Buğra'ya göstereceğim ama, sana da bir sorayım bakalım, nedir bu topalang?" dedi. Ben de bu kelime karışık, tozlu-dumanlı anlamındadır dedim. Hemen not aldı. Tabii ben o anda bir şey anlamamıştım. Esendal daha sonra M. Emin Buğra ile buluştu. Mektubu birlikte okuldular. Bu mektubun Kaşgar'dan gelen istihbarat elemanının raporu olduğunu o zaman anladım. Kaşgar'ın bütün durumu, mektupta ayrıntılı olarak anlatılıyordu.

Esendal Kaşgar'dan gelen raporları M. Emin Buğra ile birlikte yorumlar, değerlendirmeler yaparlardı.

Esendal, Kabil'de sadece Türkiye'nin büyükelçilik görevini ifa etmemiştir. O, bir misyoner gibi çalışmıştır. Afgan Hükümet erkanı ve kral ile çok iyi ilişkiler kurarak, onların güvenini ve halkın da sevgisini kazanmış ve Afgan Hükümetinin başdanışmanı haline gelmiştir. Kralın amcası Başbakan Serdar Mehmet Haşim Han hafta sonunu mutlaka

Esendal ile birlikte geçirir, piknik yaparlar, köşkte saatlerce konuşturlardı. Onun iç ve dış gelişmelerle ilgili görüş ve tavsiyelerini alırdı.

1952’de Esendal vefat ettiğinde, cenaze törenine Afganistan bir heyet halinde katılmıştır. Ankara’daki Afgan Büyükelçisinin oğlu Dr. Ahmet, Esendal’a hitaben “Esendal, Türkiye’nin büyükelçisi olmaktan ziyade, devletimizin siyasi müşavirliğini yapmıştır. Fikirleriyle, planlarıyla devletimize yön vermiştir.” demiştir.

Memduh Şevket Esendal’ın Bakü ve Tahran’daki Hizmetleri

Bilindiği üzere; Esendal, Milli Mücadele yıllarında (1920’li yıllarda), Azerbaycan Cumhuriyeti nezdinde Türkiye’yi ve Atatürk’ü temsil etmiştir. Böylece Esendal, Türkiye’nin ilk diplomatı olmuştur.

Ankara Hükümetinin ilk dış temsilciliği olan Bakü’de Esendal 1920 yılının Ağustos ayından başlayıp, 1924 yılının Mayıs ayına kadar 4 yıl süre ile görev yapmıştır. Esendal bu göreviyle, Türkiye ile Azerbaycan arasında manevi köprüler kurmuştur.

Ankara Üniversitesi DTC Fakültesi öğretim üyelerinden merhum Prof. Dr. Tahir Çağatay’ın bana bıraktığı hatıralarındaki notlarından kısa bir bölümü aynen aktarıyorum:

“Cumhuriyet çağına geldikten sonra ilk Türk sefiri olarak Moskova’ya Ali Fuat Cebesoy gelmişti. Biz dört Türk genci olarak, bu Türk sefirinin elini öpmek ve bize yol göstermesi için Moskova’ya gittik. Bu dört gencin biri ben, ikincisi Abdulvahap Oktay, üçüncüsü Naim Öktem ve diğeri ise İbrahim Yarkın’dı. Bunlar, Türkistan’ın çeşitli şehirlerinden Taşkent’ten Semerkant’tan, Buhara’dan okumak için gelen aydın gençlerde. Biz Türk İstiklal Savaşını heyecanla takip etmiştik. Türkiye’de okumak en büyük gayemizdi. Bu amaç ile Türk sefirine danışmak için Moskova’ya sefarete geldik. Sefir Paşa, maalesef bizleri kabul etmedi. Bizim ziyaret talebimizi kendilerine ileten yerli Türklerden bir memurla, “Benden ne istiyorlarsa sana söylesinler. Sen bana iletirsin.” diye mesaj gönderdi. Çok üzüldük. Halbuki günlerce yol almıştık Tehlikeleri göze alarak elçiliğe kadar ulaşmıştık. Sefir Paşa bizimle görüşmeyince, ismi bende saklı ve bizim Türkiye’ye gelmemize vesile olan bir elçilik mensubu bize Azerbaycan’a “Bakü’ye gidin. Orada bir Türk sefiri daha var. Ona giderseniz o sizi dinler.” dedi. Bunun üzerine hemen Bakü’ye hareket ettik. Doğru Türk elçiliğine gittik ve elçinin Memduh Şevket Bey olduğunu öğrendik. Ziyaret talebimizi ilettik. Türkistanlı öğrenciler olduğumuzu söyledik. Memduh Şevket Bey hemen bizi makamına çağırdı. Arkadaşlar ile makamına girdik. Memduh Şevket Bey hepimizin elini teker teker sıktıktan sonra bizleri kucakladı, öptü. Hepimizin hal ve hatırımızı, ailemizi sordu. Bazı şeyler anlattı. Biz de kendilerine geliş

gayemizi, niyetlerimizi anlattık. Çok takdir ile karşıladı ve bize Türkiye'nin durumunu anlattı. Biz kendilerine kaçak olarak Türkiye'ye gitmek istediğimizi bildirdik. O bize, "Bugün Türkiye'de sizin aradığınız hiçbir şey yok" dedi. Özellikle bana "Sen Avrupa'ya gitmelisin. Orada okumalısın. Orada yetişmelisin." dedi. Meğerse o benim babamı tanıyormuş. Biz hepimiz dışarı çıktıktan sonra Memduh Şevket Bey'e, Beybaba adını taktık. Hepimiz Esendal'a Beybaba diye hitap ettik.

Memduh Şevket Esendal, 6 Ekim 19255'te Tahran'a Büyükelçi Olarak Atanır

Esendal, Kabil'de olduğu gibi, İran'daki Türk aşiret liderlerinin çocuklarını teşvik ederek tahsil için Ankara'ya göndermiştir. Direk gönderme imkanı bulamadığı öğrencileri ise Rusya ve Azerbaycan üzerinden Türkiye'ye göndermiştir. Bilhassa Yomut, Karadağ, Göklen gibi aşiret reislerinin çocuklarını Türkiye'ye göndermiştir. Mesela Abdurrahim Yomut, Dr. Ahmet Karadağ, Niyazi Yomut ve halen ABD'de doktor olan Mehmet Göklen gibi ismini hatırladığım Türk aşiret reislerinin çocukları Türkiye'de tahsil görmüştür.

Esendal, bu gençlere devamlı olarak okumalarını, mezun olduktan sonra ülkelerine dönerek Türkmenlere hizmet etmelerini telkin ve tavsiye etmiştir. Bu beş Türkmen aşiretinin çocukları gerçekten ülkelerine geri dönmüşler, kendi sahalarında hizmet vermişlerdir. Mesela bunlardan Dr. Ahmet Karadağ'ı 1959 yılında Tahran'a askeri ataşe muavini olarak gittiğimde görmüştüm. Türkmenler arasında önemli mevkilere ulaşan Karadağ, Türklüğe büyük hizmetlerde bulunmuş ve Türkmenleri temsilen İran Parlamentosunda görev yapmıştır. Öğretmen olan Niyazi Yomut ve veteriner Abdurrahim Yomut da hizmet edenler arasındaydı. Ne var ki, daha sonra siyasi/etnik sebeplerle İran şahınca faaliyetleri kısıtlanan bu şahıslar daha sonra Türkiye'ye sığınmışlardır. Sadece Dr. Ahmet Karadağ, İran'da kalmış ve orada vefat etmiştir.

1959-1961 yılları arasında Tahran'da askeri ataşe muavini olarak görev yaptım. Ve bu görevim esnasında Esendal'ın büyüklüğünü bir kez daha bizzat görme mutluluğuna eriştim. İranlı devlet yetkililerinin Esendal'ı sevgiyle saygıyla ve sitayişle yad ettiklerine şahit oldum.

1959 yılında eski Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel, bir ziyaret için Tahran'a gelmişti. Tahran'da çeşitli resmi görüşmelerde bulunduğu gibi, üniversitelerde de konferanslar veriyordu. Ben de Farsça bildiğim için devamlı Hasan Ali Yücel ile birlikte olmaya çalıştım. Birlikte oluşumun bir sebebi de benim Esendal'ın manevi oğlu olduğumu Hasan Ali Yücel, Ankara'dan biliyordu. Bu bakımdan Tahran'da beni görünce sevinmişti. Asker olduğum için sabah erkenden mesaiye başladım. Erkenden odamı açar, Hasan Ali

Beyi beklerdim. Büyükelçimizin konutunda kalan Hasan Ali Bey sabah önce benim odama gelir, kahvemi içerdi.

Hasan Ali Yücel'i Ankara'da tanımak mutluluğuna erişmiştim. Bir gün Esendal ile birlikte yürürken Hasan Ali Yücel ile karşılaşmıştık. Esendal, beni ona "benim oğlum" diye takdim etti. Hasan Ali Bey, Esendal'ın çocuklarını tanıdığı için bu da nerden çıktı der gibi Esendal'a ve bana baktı. Sonra "Haa, şimdi anladım. Bu senin Türkistanlı çocuklarından biri olsa gerek." dedi ve kendisini bu şekilde tanımış oldum. Daha sonra iki üç defa Esendal'ın evinde kendisiyle karşılaştım.

Bir gün Tahran Üniversitesi Rektörlüğünde Hasan Ali Bey'in şerefine verilen resepsiyona gittim. Hasan Ali Bey'in yanında dururken, yaşlı bir zat geldi. Bu, şahın babasının dostlarından meşhur senatör Amuzgar idi. Beni tanıştırdı. Kendisi bir süre Türkiye'de bulunmuş. Türk-İran ilişkilerini tartışıyorlardı. Amuzgar, Hasan Ali Yücel'e: "İki ülke ilişkileri hayati önem taşımaktadır: İran nezle olursa Türkiye aksırır; Türkiye nezle olursa İran aksırır. Bizim bu kadar yakınlığımız vardır. Dolayısıyla ilişkileri geliştirmekte her iki ülke için fayda vardır. Geçmişte, Atatürk döneminde, Türkiye, Tahran'a bir elçi göndermişti. Memduh Şevket Esendal'ı.... Onun döneminde kurduğu yakınlığı geliştirecek, onun gibi ilişkileri etkileyecek şahsiyette bir büyükelçiye ihtiyacımız var. Eğer, Esendal gibi bir büyükelçi göreve bir süre daha devam etseydi, bugün Türk-İran ilişkileri daha başka boyutlarda olurdu.." dedi.

Gerçekten de Esendal'ın Tahran'da büyük itibarı vardı. Rıza Şah Kebir'in yani büyük Rıza Şahın âdeta kardeşi gibiymiş. Saraya diplomatik merasim olmaksızın girer, çıkabilirmiş. Onun zamanında Türk sefaretine büyük araziler verilmiş. Esendal'dan sonra, İranlı senatörün dediği gibi maalesef İran'a sıradan elçiler gönderilmeye başlanmış.

Esendal güçlü, dirayetli ve birikime sahip bir insandı. İttihat ve Terakki Cemiyetinde etkin bir kişidir. 1908'den sonra müfettiştir. O dönemde şark dilleri ve Türk lehçelerini öğrenmek suretiyle kendisini yetiştirmiş ve kendisini Türk Dünyasına, Türklüğün meselelerine adanmış büyük bir devlet adamıdır.... Günümüzde görüldüğü gibi günlük politikaların dışında olmuş, idealist bir dava adamıdır... Bugün ülkemizde ve Türk dünyasında, Afganistan ve İran'da onun eksikliği hissedilmektedir. İran'daki senatörün ifade ettiği gibi onun boşluğu hissedilmiştir. Nitekim 1947 yılında iç ve dış problemlerle karşı karşıya kalan Afganistan'da bir devlet adamı hatıralarında şu cümleyi sarf etmiştir: "Şimdi Türk sefirimiz, Memduh Şevket Esendal'ımız yok artık!...."

Doğu Türkistan Davasının Unutulmaz Lideri İsa Yusuf Aleptekin de Esendal'dan Feyiz Almıştır...

1939'da İsa Yusuf Bey, Çin'den temsilci olarak Türkiye'ye geldiğinde o günlerde İstanbul'da bulunan Esendal'ı Küçükyalı'daki evinde ziyaret etmişti. Ben Konya Askeri Okulunda okurken tatil için İstanbul'a gelmişim. İstanbul'daki Türkistanlı hemşehrilerimizden Sabit Musabay, o günlerde İstanbul'da olan İsa Yusuf Bey için bir yemek düzenlemiş, öğrencileri de çağırmıştı. İsa Bey bizimle ilgilendi. Ben, M. Emin Buğra'nın yeğeni olduğumu söyleyince çok ilgi gösterdi. Kendisine, Kabil Büyükelçisi Memduh Şevket Bey'in yardımı ile geldiğimizi söyledim. Esendal'ı çok yakından tanıyan Sabit Bey, İsa Bey'e hitaben "Esendal ile mutlaka görüşmeniz lâzım." dedi. Ben de İsa Bey'in Esendal ile görüşmesini sağladım.

Esendal, bu görüşmede İsa Bey'e Çin politikası hakkında hem kendi görüşlerini, hem de Türkiye Devletinin konuya bakışını aktarmıştır. Çin'deki Türklerin Çin yönetimine karşı politikasının, stratejisinin ne olması gerektiğini anlatmıştır. Çin'e karşı Türklerin birlik içinde olmalarını tavsiye etmiştir. Türkiye'nin Doğu Türkistan'a direkt olarak maddi destekte bulunmasının şimdilik mümkün olmadığını sebepleriyle anlatmıştır. Esendal, Doğu Türkistan'a faydalı olabilecek elemanların yetiştirilmesini sağlayabileceğini ifade etmiştir. Hatta Türkiye'den Doğu Türkistan'a hizmet için gitmek isteyen idealist-gönüllü Türk gençlerinin oraya gönderilmesinde yardımcı olabileceğini söylemiştir. Mehmet Emin Buğra ile temas kurmasını tavsiye etmiş bunun Doğu Türkistan davasına fayda sağlayacağını belirtmişti.

Esendal'ın Doğu Türkistan'a İlgisi ve Desteği Devamlı Olmuştur...

Doğu Türkistan ile ilgili olarak Mehmet Emin Buğra ile birlikte plânlar yapan Esendal, özellikle Türkiye'de okumuş, yetişmiş kişilere olan ihtiyaç üzerinde dururdu. Esendal, maceraperestlerle idealistleri ayırt etmenin önemini vurgulardı. Esendal, Mehmet Emin Buğra'yla Çin'e gitmeden önce "Ben oralarda hizmet verecek kişileri seçer gönderirim. O kişi size adımı verir, kartımı sunar, onlara güvenebilirsiniz." diyerek anlaşmışlardı.

Nitekim 1945'de benim aracılığım ile tanıdığı Hatay'da öğretmenlik yapmakta olan Doğu Türkistanlı Kurban Koday'ı bu hizmete layık gördü. Askerlik hizmetini daha bitirmeyen bu idealist genci özel izin alarak ve tüm masraflarını vererek Çin yoluyla Ürümçi'ye, Mehmet Emin Buğra'nın yanına göndermiştir. Esendal'ın gönderdiği bu şahıs,

gerçekten Doğu Türkistan'ın istiklâl davasında büyük hizmetlerde bulunmuştur. Doğu Türkistan'da Türkiye'nin tanıtılmasında, Türkçülük fikrinin geniş halk kitlelerine yayılmasında Kurban Koday'ın rolü olmuştur. Ürümçi Öğretmen Okulunda tarih öğretmeni olarak vazife alan Koday, Yalkın, Yurt isimli iki günlük gazete çıkardı. 1947'de Milli Tarihimizin Anahtarları isimli tarih kitabını yazdı. Ürümçi'de bulunduğu sırada Doğu Türkistan'da yayınlanan tüm dergi ve kitapları Esendal'a göndermek suretiyle, bu yayınların Milli Kütüphaneye ulaşmasını sağlamıştır. Ne yazık ki, bu faaliyetlerden oldukça rahatsızlanan Çin yönetimi, 1956 yılında Kızıl Çin Hükümetine karşı halkı ayaklanmaya teşvik ettiği gerekçesiyle Kurban Koday'ı idam etmiştir.

Kore Savaşlarında Esendal'ın Bize Moral Veren Mektupları....

1950'de Türkiye, BM'in talebi üzerine Kore'ye asker gönderme kararı almıştı. Benim birliğim olan topçu taburu da görevlendirilmişti. Ben büyük bir sevinç ve heyecanla Kore savaşına katılma emrini aldığımızı Esendal'a söyledim, sevindi ve kutladı. Hazırlıklara başlandı. Fakat Esendal, benim Türkiye'ye getirilişimin ve yetiştirilme amacımın ilerde Doğu Türkistan'a hizmet olduğunu düşünerek, böyle bir riske girmek doğru olur mu düşüncesiyle durumu İsmet Paşa'ya anlatmış. İsmet Paşa da "Muharebe, bir subayın geleceğine yön veren, ona kumandan niteliği kazandıracak bir laboratuardır... Engel olma, gitsin" demiş. Eylül 1950'den Ekim 1951'e kadar Birinci Kore Tugayında görev yaptım. Tarihe geçen Kunuri ve Kumyongjonni muharebelerine katıldım.

Esendal, askerler için savaşta en büyük ve en etkin moral kaynağının sevdiklerinden gelen mektuplar olduğunu çok iyi bildiği için, mektuplar göndererek bana ve arkadaşlarıma moral veriyordu.

Kunuri muharebelerindeki en ünlü kuşatmadan büyük zaiyat vererek çıkmıştık. Tabur, geride piyongyang güneyinde bir bölgede toparlanmaya ve konaklamaya çalışıyordu. Personel çok yorgun ve bitkin bir halde idi. Moral sıfırdı, günlerce sakal tıraşı dahi olmamıştık. Saat 22.00 sularında Amerikan askeri inzibat cipi, arkasında askeri posta arabasıyla hızla komuta merkezine geldi. Türk birliği mi diye sordu. Evet cevabını alınca büyük bir posta torbasını atarak gitti. Torba, komutan emriyle açıldı. Torbadan yüzlerce mektup çıktı. Bu, Türkiye'den Kore'ye ulaşan ilk posta hizmetiydi. Bunlardan birisi de bana aitti. Mektubumu alarak komuta yerinden ayrıldım. Mektup, Esendal'dan geliyordu. Sevinç ve heyecanla açarak okudum. Bir anda ben de yorgunluk ve bitkinlikten eser kalmamıştı. Hemen tıraş oldum. Mektubu birkaç kez okudum. Esendal, "Savaş, askerlikte istikbal bekleyen bir genç için çok büyük değer taşır, ayrıca Türk Silahlı Kuvvetlerine

savaş görmüş bir subay kadrosuna sahip olabilme imkânını sağlayacağı için de önemli bir fırsattır. Orada savaşmakta olan sizler, bu yönden mutlu bir bölümü oluşturuyorsunuz. Savaştığımız ülkedeki halka elinizden geldiğince yardımcı olun, kendinizi sevdiren, onların acılarını paylaşın. Bu, ülkemiz ve milletimiz için ileride o milletin dostluğunun kazanılmasında en gerçekçi ve en etkin bir yoldur.” diyordu. Ben, Esendal’dan gelen mektupları tüm subaylara gösterirdim. Esendal’ın mektupları elden ele dolaşırdı. Hatta şöyle ifade edebilirim ki, Esendal’ın mektupları bozgundan çıkan birliğimize canlılık katmış, moral kazandırmıştır...

Bu mektupları düzenli şekilde bir dosyada muhafaza ederdim. Topçu okulunda görevliyken de bu mektupları zaman zaman okurdum. Orada arkadaşım olan Dr. Mustafa Şerif Onaran (büyük edip ve şair) da bu mektuplarla çok ilgilendi. Hatta Türk Dili dergisinde de bu konuya değinen bir yazısı yayınlanmıştır. Maalesef sürekli tayinler sebebiyle bu mektupları kaybettim. Bu mektuplardan haberdar olan arkadaşlarımla hâlâ da kınanmaktayım. Benim için önemli hatırası olan bu mektupları kaybettiğim için üzgünüm.

Esendal, Atatürk ilke ve inkılâplarına içten bağlı bir kişi idi. 1944’te Kara Harp Okulu 1.sınıf öğrencisi iken, günümüzde İstiklâl Savaşı Müzesi olarak kullanılan Ulus’taki CHP Genel Merkezinde bulunan Esendal’ı ziyaret etmiştim. Yanında CHP Genel Sekreter Yardımcısı Nafi Atuf Kansu ile şair Kutsi Tecer vardı. Derslerim hakkında bilgi aldıktan sonra, ders notlarımı hangi alfabeye yazdığımı sordu. Lâtin alfabesiyle ders notlarımı aldığımı söyleyince, Esendal, masasının üzerinde bulunan güzel kalemlerden birini seçip almamı söyledi. Bunu gören Nafi Atuf Kansu da, kalem talebinde bulundu.. Ancak Esendal ondan defterini açmasını istedi. “Eğer Arap harfleriyle not varsa vermem, yoksa istediğin kalebi al.” dedi. Fakat Nafi Atuf Bey defterini gösteremedi. Ben İlkokulu Kabil’de okumuştum. Farsça’yı öğrenmişim Esendal bana da “Türkçe’yi eski yazı ile yazmayacaksın. Fakat Farsça’yı bol bol yazacaksın. Farsça’yı unutma çok lâzım” dedi. Bu olay Esendal’ın Atatürk devrimlerine olan içten inancını ve bağlılığını gösteren küçük bir örnektir...

Benim değerlerime ve değerlendirmeme göre Esendal, gerçek bir Türkçüdür... Hayalperest değildir, olmamıştır. Günün şartlarını çok iyi değerlendirebilen, eğitime önem veren ve dış Türkler meselesini çok iyi kavrayan bir kişi idi.

Esendal, Türkiye Cumhuriyeti’nin zekası, var olması ve güçlü olması durumunda dışarıdaki Türklerle daha yakından ilişkiler kurabileceği tezini savunuyordu.

Türkiye ne kadar güçlü olursa, dışarıdaki Türklerin meselelerinin de çözüme kavuşacağına inanıyor; dolayısıyla öncelikle Türkiye için çalışılması gerektiğine inanıyor ve bunu dostlarına aşıyordu.

Bu sebeplerle 1944'teki hareketin zamanlama açısından uygun olmadığına inanmıştı. Bu görüşlerine rağmen, CHP Genel Sekreterlik makamına rağmen, hapse girenlere dostları vasıtasıyla destek vermiştir, Türkçülere yardımcı olmuştur. Kişilik itibariyle ağdalı sözler söylemeyen, kahramanlık nutukları atmayan Esenal'ın bu hizmetleri de kamuoyunun bilgisi dışına kalmıştır.

Esenal'ın, özellikle Azerbaycan Cumhurbaşkanı Mehmet Emin Resulzade'ye, Prof. Abdulkadir İnan'a, Doğu Türkistan'ın liderlerinden ilim adamı Mehmet Emin Buğra'ya, Prof. Zeki Velidi Togan'a, Prof. Dr. Tahir Çağatay'a, Prof. Dr. Saadet Çağatay'a büyük yardımları olmuştur. Her bakımdan onlara destek vermiştir. Bu şahıslar, Esenal'ı kurtarıcı bir insan olarak görmekteydiler. Dertleri olduğundan Küçükyalı'daki evine, Ankara'daki makamına gelerek dertleşirlerdi. Esenal'ın evi, Türkçü âlimlerin bir ziyaretgâhı haline gelmişti. Onlara Türkiye'nin iç politikası hakkında bilgiler verir, moral depolar ve çalışmalarına kitap olarak, doküman olarak destek verirdi.

Dış Türkler meselesiyle ilgilenen her kuruma her kişiye maddi ve manevi katkıda bulunmuştur ve dış Türkler ile ilgili faaliyetlerini sessiz, plânlı ve sistemli bir şekilde yürütmüştür. Şunu kesin olarak ifade edebilirim ki; Türkiye'de bulunan dış Türk menşeli ilim adamlarının üzerinde Esenal'ın katkısı olmuştur, emeği geçmiştir.

Esenal, bütün Türk devlet ve topluluklarının bir bayrak altında birleşmesi düşüncesini hayalcilik ve gereksiz olarak nitelendirirdi. O, tüm devlet ve topluluklarının kendi topraklarında ayrı ayrı bağımsız devlet olmalarını savunur, kendi varlıklarını sürdürmelerini isterdi. Güçlü bir Türkiye'nin her alanda bu kardeş Türk topluluklarına destek olabileceğini, ama zayıf kalmış yalnız bir Türkiye'nin hiçbir faydası olmayacağını söylerdi. Dolayısıyla Türkiye'yi uluslararası arenada zor durumda bırakacak hareketlerle karşı çıkar, yeni cepheler açılmasını istemezdi.

“Hiçbir Türk mahvolmasın... Her Türk mümkün olan yolu takip ederek dirilsin...” derdi. Esenal'ın Türkçülüğünün özeti işte bu kelimelerde gizlidir...Gerçekten de Esenal'ın Türkçülük anlayışını, dış Türklere olan sevgisini hayatının her döneminde net bir şekilde görmek mümkündür..

“Cihangirane Bin Devlet Çıkardık Bin Aşiretten” mısrasında onun Türkçülük anlayışını görmek mümkündür...

Her zaman ifade ettiği Atatürk'ün "Türk Öđün, Çalış, Güven" ve "Ne Mutlu Türküm Diyene" sözleri onun Türkçülüđe bakışını ortaya koyar.

Gaspıralı'nın "Dilde, İşte, Fikirde Birlik" sözü, Esendal'ın Türkçülüğünün ifadesidir... Bizlere telkini de bu olmuştur. Türklüğün kalesi Türkiye'nin güçlenmesi halinde diğer Türk devlet ve topluluklarına yardımcı olabileceği görüşünü bizlere aşılamıştır.

Esendal, Türk Subaylarının Çok İyi Yetişmelerini İstiyordu...

"Batı dillerinden birini bilmeli, Rusça'yı öğrenmeli, dil kültürdür." derdi. Arkadaşımı merak eder, sorardı. Yakın arkadaşarımdan; Top.Üstteğmen Remzi Kalaycıoğlu (Em.General), Top.Üstteğmen Remzi Kalaycıoğlu (Em. General), Top. Üstteğmen Mustafa Ok (Em. Kur. Yarbay, Milletvekili, Bakan), Top.Teğmen Şükrü İlhan (Em. Kur.Albay), Mu. Teğmen Mustafa Çopur (Em. Hakim Albay), P.Teğmen Talip Erdoğan (Em.Albay), Tank Teğmen İhsan Hallacıoğlu (İşadamı), Tank Teğmen Hayrulah Batu (merhum) gibi genç subaylar Esendal'ı tanımak, feyz almak, ufuklarını açma fırsatını bulmuşlardır. Onlarla meslekleri, Türk tarihi, Türk medeniyeti, Türkiye'nin sorunları, halk eğitimi, köylerin nasıl olması gerektiği (köy-kentler) hususunda arzu ve hayallerini anlatırdı. Yabancı dil öğrenmeleri için teşvik ederdi. Ücretsiz öğretmenler bulurdu. Rusça için Prof. Dr. Saadet Çağatay, Batı dilleri için Prof. Dr. Bedrettin Tuncel subaylara çok yardımcı olmuştur. Türk tarihini iyi bilmemizi ve Atatürk'ü iyi tanımamızı, Atatürk'ün nutkunu defalarca okumamızı isterdi.

Esendal'ın Yüksel caddesindeki üç katlı evi; âdeta bir kültür evi, bir siyasi tekke gibiydi. Müdavimleri; şair Ahmet Kutsi Tecer başta, şairler, edebiyatçılar, subaylar ve halktan kişilerdi. Genç milletvekilleri ve siyasetçilerden Kasım Gülek, Nihat Erim, Cemil Sait Barlas, Vedat Dicleli, Kemal Satır, Tahsin Banguođlu, Bedrettin Tuncel en sık gelenlerden idi. Cevat Dursunođlu, Emin Erişirgil, Ahmet Hamit Selgil de Esendal'ı yalnız bırakmazlardı. O günlerde bir gazetede Büyük Millet Meclisinde Esenistler diye bir siyasi grubun oluştuğuna dair yazı da çıkmıştı.

Benim için hayatımdaki en büyük bahtiyarlık, bu büyük insanın sevgisini ve güvenini kazanmak olmuştur... O kadar ki, Türkiye'ye geldikten sonra onun öz oğlu gibi, onların yanında kaldım. Hâlen de kızı benim ablam, oğlu da ağabeyim gibidir. Böyle bir aileyi tanıdığım için mutluyum. Böyle bir şahsiyetin yanında yetiştiğim için gururluyum...

Ruhu şad olsun!